

*LA PEDRA SECA A VALLFOGONA
DE RIPOLLÈS: RASTRES D'HISTÒRIA I
PAGESIA EN EL PAISATGE*

MARIA CARMÉ FREIXA i BOSCH

SUSANNA NICOLETTI MESA

(Ajuntament de Vallfogona de Ripollès)

V

allfogona de Ripollès, antigament anomenada *vallis fecunda* o *vallis fagonda*, es troba al Prepirineu, al sud-est de la comarca del Ripollès. A Vallfogona de Ripollès, la pedra seca es mimetitza amb el paisatge. Estem acostumats a passar per camins, prats o corriols que són fets de pedra en sec, però ja no la veiem. Només en casos molt evidents poden veure's les construccions. Moltes vegades, les bardisses (arços i romegueres), l'herba de prat o, fins i tot, els arbres de totes les mides les han envaït. També, l'erosió de la pluja ha provocat esllavissades i la falta de reparació les ha anat fent malbé.

El paisatge de Vallfogona avui (C. Freixa - S. Nicoletti)

L'abandonament del patrimoni de pedra seca té diverses causes. La climatologia i geografia de la vall influeixen en la fertilitat del terreny, cosa que explica que la vall fos poblada ja des de molt antic. A les primaveres, que solen ser èpoques de pluges, tot el paisatge és verd i abundós de vegetació. La gran varietat de flora de la vall, tant silvestre com de conreu, combinada amb sòls rics i productius, converteix quintans, camps i feixes en exuberants i magnífics paratges. Les construccions tradicionals de pedra seca queden engolides.

Però, a part d'aquesta causa natural, els canvis socioeconòmics i l'evolució de la pagesia han estat decisius per comprendre l'estat de la pedra seca a Vallfogona avui. De fet, la funció de les parets, murs, ja no és necessària com abans. Per això s'han anat degradant a mesura que s'abandonava l'agricultura i la ramaderia tradicional per passar a ser activitats més secundàries i extensives. Així, el bosc ha anat guanyant espai a la pastura i als conreus, amb el consegüent canvi de paisatge. Altres vegades algunes construccions, sobretot barraques i marges, han fet nosa i s'han enderrocat.

Una mica d'història...

Evidentment el paisatge de Vallfogona no ha estat des de segles i segles ple de murs de pedra seca. Sí que la geografia és esglaonada i amb pendents, però sense el treball de l'home, no s'haurien consolidat les feixes amb pedra. Si ubiquem en un mapa les contrades on predominen els murs i parets per delimitar les feixes, comprovem que es concentren en indrets com la Portella, el clot del Bover, el clot de la Font, Puigsec o el bac d'Amunt, que són a tocar de l'actual bosc comunal. De fet, fa tres-cents anys devien ser, també, terres comunals però, segurament, en un moment de creixement demogràfic es van anar conreant per part dels veïns. Sobretot van ser els habitants de masos petits o de cases del poble, que necessitaven disposar de més terres per alimentar les famílies, els que van artigar les parts més baixes dels comunals. S'ha de tenir present que durant la segona meitat del segle XIX Vallfogona tenia més de mil habitants (ara, des de fa uns 20 anys, es ronden els 220-230).

Artigar significava eliminar el bosc i la malesa per transformar-los en terres de conreu, però també suposava l'apropiació per part del pagès del tros de comunal treballat. Aquest procés de fer productiu un terreny erm de bosc va comportar que el pagès que l'artigava en tragués els rocs, el delimités i acabés fent les feixes que avui veiem. A l'Arxiu Municipal es conserva un registre d'artigues, d'entre els anys 1751-1757, on es relacionen tots els veïns amb els camps que conreaven. Durant el primer quart de segle passat es legitima la propietat dels que conreaven i el terreny va deixar de ser comunal. Així s'explica que hi hagi en una zona com la Portella, d'uns 2 km quadrats, prop d'un centenar de petites propietats. També

Mapa del terme municipal amb les principals construccions de pedra seca (parets i murs, barraques, forns, mines, etc.)

a la zona del clot del Bover, d'una grandària d'una quarta part de la Portella, n'hi ha una vintena, sobretot de famílies del poble.

Conrear aquestes noves feixes portava a la necessitat de fer construccions vinculades i per a això s'aprofitava la pedra d'allà mateix. Barraques per deixar eines i aixopluc de tempestes o del sol; trumferes per fer de magatzem de les patates; maretes i mines en les fonts que hi havia en aquestes contrades; corrals i jaces vinculats a finques amb ramats, etc. També els camins que hi conduïen es van empedrar, en alguns trams, per evitar el fang i s'hi van fer parets o murs al voltant, aprofitant els rocs que anaven sortint de llaurar i així poder mantenir el camp en condicions per conrear-lo i també per evitar que el bestiar hi entrés. Existeixen molts quilòmetres construïts amb diferents alçades i llargades en què la línia s'adaptava al terreny.

Altres construccions de pedra en sec, com els forns de teules o de guix de calç van anar sorgint, de manera puntual, en els veïnats per subministrar material de construcció i reforma dels masos antics o dels nous que van anar sorgint.

L'època d'esplendor d'aquest paisatge va durar fins als anys 50 del segle XX. Els canvis econòmics i socials que va suposar que el sector industrial,

Vallfogona fa cent anys (Arxiu Comarcal del Ripollès)

molt potent a Ripoll –a només 12 quilòmetres de Vallfogona-, oferís noves oportunitats laborals als veïns dels municipis petits i rurals de la comarca, van provocar que s’anés abandonant la pagesia per part de les generacions joves i, per tant, van marxar de Vallfogona. Els que es quedaren, sobretot propietaris de la seva finca, començaren a modernitzar-se amb tractors i canviaren l’agricultura per la ramaderia de vaques lleteres. Per tant, les petites feixes perden la seva funció perquè no és fàcil de treballar-les manualment i, de mica en mica, es van abandonant i les herbes, maleses i arbres les van envaint donant lloc a la foto d’avui en què el paisatge és ben diferent.

Ara trobem...

Evidentment, són construccions que tenen molts anys, més ben dit, segles a sobre, i s’han anat deteriorant a mesura que anaven perdent funcionalitat. Mentre la feixa de sobre s’ha conreat i se n’han continuat traient les pedres, s’ha anat refent i consolidant la paret, però en el moment que s’ha mecanitzat l’agricultura i un tractor no hi ha pogut arribar, s’ha anant deixant erm i no s’hi ha fet cap més manteniment.

Ara, la major part de les construccions de pedra seca estan integrades en l’entorn. També n’hi ha un gruix de desaparegudes o mig enderrocades. En definitiva, estan en desús gairebé totes.

D'exemples, en trobem a cabassos:

- Pareds margeres que no es veuen perquè s'han convertit en un talús herbat i perquè s'han esllavissat, sigui per l'aigua o pel bestiar (sobretot vaques i cavalls).
- Barraques que amb prou feines s'endevinen entre romequeres i mates, algunes mig enderrocades per arbustos o, també, per l'acció del bestiar.
- Construccions de les quals amb prou feines en surt alguna pedra i que estan pràcticament enterrades (Teuleria, forn a la Masica...). No les trobem si no tenim alguna pista d'on poden ser.
- Murs o parets de tanca al voltant de les cases o dels camins. Poden ser sencers o haver perdut alçada o el recobriment pel temps i per l'abandonament tant sigui per l'acció del bestiar com de l'home.
- Antics corrals i jaces que per l'abandonament o per l'efecte del bestiar ja no són sencers.
- Camins empedrats, rals o medievals, que amb prou feines es segueixen i se n'aprecia l'enllosat menjat per l'herba i la terra.
- Fonts i mines d'aigua, engolides pels marges i abandonades, que ja no es fan servir...

Però no podem perdre aquest patrimoni...

Després de dècades d'abandonament progressiu de la pagesia, a Vallfogona aquest paisatge de camuflatge havia esdevingut quotidià i normal a la vista, és a dir, el llegat de pedra seca passava desapercebut. Fa uns anys, però, els habitants de la zona hem començat a canviar la mirada, tant vers el paisatge i el seu valor com cap a la història recent. Es tracta d'una voluntat de posada en valor del patrimoni local, tangible i intangible, tradicional. Ens hem adonat que res és casual i que la història no és en majúscula sinó feta per les aportacions senzilles dels vallfogonins. Les pedres ens parlen de la quotidianitat i de la seva tenacitat per tirar endavant en un medi que hem de respectar i modelar d'acord a les necessitats.

Aquesta conscienciació necessita de la col·laboració de tots. Els testimonis de la gent gran que havia treballat aquestes contrades permet descobrir elements integrats ja en el paisatge. Només amb el relat que de vegades havien fet avis o besavis hem pogut trobar antics camins, forns, eres de batre o barraques. Les possibilitats actuals pel que fa a tecnologies de la comunicació i la informació han permès recuperar-los *in situ* i també posar-los en coneixement de tots els que els estudien i els reconeixen (wikipedra, pàgines web...).

En paral·lel i de mica en mica, també s'està fent un procés de conscienciació de la població, tant implicant-los directament en la seva neteja i reconstrucció

(de forma comunitària –Teuleria i artiga Vella–), com en l'àmbit informatiu i divulgatiu amb el suport de tècnics especialitzats. També els visitants que vénen a fer senderisme poden apreciar-los, ja que tota la recuperació de camins i itineraris s'han fet a partir dels camins antics que estan envoltats d'aquests vestigis (murs, empedrats, parets, barraques...). Aquests elements, amb la seva història, es recalquen en totes les descripcions en plafons *in situ* o en tríptics explicatius de les rutes. Es tracta que els ulls poc avesats a reconèixer-los se sensibilitzin i els reconeixin també en altres paisatges del món rural.

S'intenta en tot moment que continuïn, al màxim, integrats en el territori amb intervencions respectuoses i acurades perquè la vida al seu voltant ha evolucionat i ha de continuar així, fomentant els valors naturals i la biodiversitat existent.

La finalitat última de la recuperació d'aquest patrimoni és fer un homenatge a tots els que ens han precedit i ens han deixat aquest llegat d'esforç i constància volent viure de la terra, però sempre tenint present que també és una herència que es deixarà a fills i néts i que constitueixen el pal de paller de la nostra identitat. Amb el sentit comú i l'estima a la terra han practicat un creixement sostenible que ara tenim feines a saber aplicar. Cal respectar aquesta Vallfogona d'avui, que ve d'aquella *vallis fecunda*, que ha tingut la principal font de supervivència en l'entorn i la terra. Aquests són els valors que ens han deixat els avantpassats i, mirant com van viure, també hem de ser capaços de continuar deixant un llegat digne i respectuós amb el nostre territori i el nostre país.

Jaciment arqueològic de la Teuleria del Pinetar de l'Obra, recuperat col·lectivament i integrat en el recorregut senyalitzat del mont Rodolar (C. Freixa – S. Nicoletti)